

Kertész István – Szlávik Gábor

*A sport értékelése a római császárkor egy görög szónokának műveiben
Gondolatok a sport és a sporttevékenységek értékeléséhez Dión
Chrysostomosnál¹*

Jól ismert tény, hogy az ifjak testi nevelését is magában foglaló rendszeres sporttevékenység mennyire meghatározó szerepet játszott az ókori görögség mindennapi életében. Ismert tény az is, hogy a sporthoz, különösen a küzdősportokhoz kapcsolódó elképzelések milyen nagy mértékben hatották át már az ún. sötét századoktól fogva a mindenkori görög közgondolkodást.

A Kr. e. IV. századtól mindinkább szabadidős tevékenységként folytatott edzésekhez, vagyis a testi erőnlét megőrzése céljából „amatőr” módon végzett, nem a katonai felkészítés részét képező, s nem elsődlegesen megélhetési célból folytatott testgyakorlatokhoz, valamint a versenysport-jelleggel gyakorolt sporttevékenységhez – ugyancsak mai szóhasználatnál élve: a „profi” szinten zajló versenyekhez és edzésekhez² – kapcsolódó megállapítások vagy hasonlatok sora a mindennapi élet elválaszthatatlan részét képezte. Ennek megfelelően viszonylag gyakorta felbukkantak az effajta példák a költők, történétírók és filozófusok műveiben, vagy éppenséggel a széles közönséghez szólni kívánó szónokok beszédeiben is.

A filozofikus szempontoktól is motivált görög közgondolkodásban betöltött kiemelkedő szerepe ellenére a sporttevékenységek egészéhez vagy az egyes sportágak művelőihez kapcsolódó rhétorikus példák és hasonlatok, esetenként analógiák sora azonban, mint sporttörténeti forrás – úgy tűnik – nemigen vonzotta a modern kutatást. Néhány kiemelkedő jelentőségű cikk, tanulmány vagy

¹ A tanulmány egy közös kutatás első részeredményeinek tömör összegzése.

² A továbbiakban az egyszerűség végett használjuk az egyes sportágak művelőivel kapcsolatban a korántsem korrekt meghatározásnak tekinthető „amatőr”, illetve „profi” sportoló kifejezést. Valójában egyetértünk a D. C. Young írásaiban kifejtett nézettel, amely szerint az ókor vonatkozásában nincs értelme a mai fogalmak szerinti amatőr-profi megkülönböztetésnek, mivel a díjazás, ha a verseny színhelyén esetleg csak virtuálisan nyilvánult is meg (pl. vadolajág Olympiában), általában anyagi előnyt jelentett a díjazott számára – v. ö. D. C. YOUNG: *The Olympic Myth of Greek Amateur Athletics*. Chicago, 1895 és *How the Amateurs Won the Olympics*. IN: W. J. RASCHKE (ed.): *The Archaeology of the Olympics. The Olympics and Other Festivals in Antiquity*. Wisconsin, 1988. 55-75; Újabbban ugyancsak tőle: *A Brief History of the Olympic Games*. Oxford, 2004. Young az amatőr lét három fő jellemzőjének az előkelő származást, a rövid sportkarriert és az anyagi haszon hiányát, míg a professzionális lét meghatározójának az alacsony származást, a hosszú sportpályafutást és a sportsikerből húzott anyagi hasznot tekinti. Aki az első három feltételnek megfelel, az az amatőr, amatőr, amatőr, míg a második három feltétel megszemélyesítője a profi, profi, profi. Amint azt az ismert antik sportemberek pályájának tanulmányozása igazolja, legtöbbjüknél az amatőr és profi vonások keverten jelennek meg – v. ö. KERTÉSZ I.: *A görög sport világa*. Budapest, 2007². 86-88. Lásd még H. LEE: *Galen, Johann Heinrich Krause, and the Olympic Myth of Greek Amateur Athletics*. Stadion XXIX, 2003. 11-20. H. W. PLEKET: *Games, Prizes, Athletes and Ideology*. Stadion I, 1975. 49-89.

monografikus feldolgozás ellenére³ a görög gondolkodók s különösen a rhétorok a sporthoz fűződő viszonyának részletekbe menő vizsgálata a kutatás mostohagyermeké maradt. Részben annak tekinthető még korunkban is. Mindmáig nem került sor a téma összefoglaló feltárására és elemzésére. A római császárkor időszakának vonatkozásában pedig teljességgel hiányzik egy olyan, modern szemléletű szintézis, amelynek lényegében már J. Jüthner megvetette az alapjait.⁴ Akárcsak az emberi jogok az ókorban való érvényesülésének kutatása során,⁵ a sporttörténészek is inkább csak megemlítik, s nem a teljesség igényével vizsgálják a császárkori görög szónokok sporthoz való viszonyulását. A témának szentelt legújabb, monografikus szintű feldolgozások vonatkozásában is igaz ez a megállapítás. D. Hawhee munkája (*Bodily Arts. Rhetoric and Athletics in Ancient Greece*. University of Texas Press, Austin, 2004.) sem igen lép tovább a klasszikus, majd részben a hellénisztikus kor szónokai ide vágó megállapításainak értékelő ismertetésén. A későbbi időszak kiemelkedő szónokai közül a szerző Dion Chrysostomost mindössze egyetlen alkalommal említi,⁶ Aelius Aristeidés szónoki életműve pedig, nem tudni miért, teljességgel kiesik vizsgálódásai köréből. Hasonló a helyzet a korai császárság filozófiai gondolkodóinak esetében. Mindezt joggal veti fel egy, a tárgykörben nemrég keletkezett tanulmány szerzője is. Jóllehet a sport és az atlétika Seneca minor ránk maradt műveinek egyik jelentős témakörét ké-

³ A számos felhozható példa közül csupán néhány – hosszabb-rövidebb – munkát emelnénk ki itt azok sorából, amelyek szemléletűk, felépítésük vagy egyéb szempontok okán mintával szolgáltak számunkra munkánk megírásához. Ezek, az ott tárgyalt témák kronologikus sorrendjében, a következők: K.-A. BENKENDORFF: *Untersuchungen zu den platonischen Gleichnissen, Vergleichen und Metaphern aus dem Bereich der Gymnastik und Agonistik* Diss. Tübingen, 1966. ill. F. G. HERMANN: *Wrestling Metaphors in Plato's Theaetetus. Nikephoros VIII* 1995. 77-110. L. ROBERT: *Les épigrammes satiriques de Lucillius sur les athlètes: Parodie et réalité*. IN: *L'épigramme grecque*. Fondation Hardt, Entretiens etc. Tome XIV, Genève, 1969. 181-292. továbbá R. MERKELBACH: *Der griechische Wortschatz und die Christen*. ZPE 18. 1975. 101-131. küln. 108-131. (az agón fogalmához kapcsolódó szókincs, ill. szóhasználat témakörében). Továbbá W. FIEDLER: *Der Faustkampf in der griechischen Dichtung. Stadion XVIII* (1992). 1-67. H. LANGENFELD: *Artemidors Traumbuch als sporthistorische Quelle. Stadion XVII*. 1991. 1-26.

⁴ Ha eltekintünk E. N. Gardiner alapvető értékeit máig megőrző munkájától (*Athletics of the Ancient World*. Oxford, Clarendon Press, 1930.), némi túlzással talán elmondhatjuk, hogy utoljára a klasszikus antikvitás sporttörténetének korszakos jelentőségű kutatója, J. Jüthner tett figyelemre méltó kísérletet a görög gondolkodók a sport témájához kapcsolódó megállapításainak a teljesség igényével történő elemzésére. IN: *Philostratos Über Gymnastik, Sammlung wissenschaftlicher Kommentare zu griechischen und römischen Schriftstellern*, Teubner. Leipzig – Berlin, 1909. 1-74. (Einleitung I: Die Gymnastik in der Literatur). Jüthner invenciózus – s ennek megfelelően 1969-ben Amsterdamban változatlan utánnyomásban is megjelent – munkája azonban, a Bevezetés jellegéből fakadóan, csak az ide vágó legfontosabb megállapítások korántsem kimerítő részletességű felsorolására szorítkozik. Önálló fejezetben így ő sem foglalkozik Dion Chrysostomos vagy Aelius Aristeidés sporttörténeti szempontú elemzésével.

⁵ Újabbán I. ehhez R. A. BAUMAN: *Human Rights in Ancient Rome*. Routledge Classical Monographs. London – New York, 2000. I. küln. 187 skk (General Index).

⁶ HAWHEE: 109. J. KÖNIG: *Athletics and Literature in the Roman Empire*. Cambridge, 2005. Dion Chrysostomos munkásságából csak a Melankomas-beszédeket elemzi behatóan, míg például Aelius Aristeidésnek nem szentel figyelmet.

pezi – jelenti ki már tanulmánya bevezetésében a francia-amerikai kutató –, a modern kutatás, amely jelentőségének megfelelően értékeli Seneca az amphitheatrumokban folyó játékokhoz való viszonyát, „*meglehetősen elhanyagolja annak a testgyakorlással, az atlétikával és a sporttal kapcsolatos megállapításait*”.⁷ Sajnálatos módon hasonló – bár nyilván tudatosan vállalt – lehatárolódás jellemzi W. Fiedler az ökölvívásnak a költői művekben való bemutatását elemző alapos tanulmányát (ld. 2. jegyzet). Ez gyakorlatilag véget ér Apollónios költői művének megannyi sporttörténeti szempontot is felvető elemzésével, noha egyébként a szerző az ökölvívás témájának a Kr. u. III. vagy IV. században tevékenykedő smyrnai Quintus (32-37.), majd Kr. u. V. században élt és alkotott Nonnos (37-41.) műveiben történő megjelenítése vizsgálatára is vállalkozik.

A rendelkezésükre álló terjedelmi korlátok figyelembe vételével jelen tanulmány szerzői ezért tették kutatásuk tárgyává a római császárkor görög szónokainak a sporttevékenységek egészéhez kapcsolódó megállapításait. Terjedelmi okokból ezúttal tanulmányunk a sport és a sporttevékenységek Dión Chrysostomos szónoki alkotásaiban található értékelésével foglalkozik. A kiemelkedő jelentőségű rhétor viszonylag kisebb veszteségekkel ránk hagyományozódott életműve a jelentősebb beszédek tekintetében szinte teljesnek mondható,⁸ és további adalékokkal szolgál a sport „*értelmiségi*” értékelésének tanulmányozásához is.

A korszak íróihoz és költőihez hasonlóan a római császárkor görög szónokai is többször felhozzák beszédeikben a testedzés és a versenysport témáját. A szónoki képek és témák kimerítetlen tárházának számító Homéros vagy a stilsztikai példaképeiknek is tekintett attikai szónokok nyomán, a Kr. u. I-II. századnak többnyire a Birodalom keleti feléből származó görög rhétorai gyakorta élnek a palaistrák, illetve a gymnasionok, vagy éppenséggel a stadionok világából vett sporthasonlatokkal. Sokszor említik az olympiai és a pythói versenyeket vagy a hasonlóképpen rangos rendezvénynek számító, s ugyancsak a pánhellén játékok körébe sorolt isthmosi és nemeai játékokat is. Esetenként megemlékeznek a gazdag nyugat-kis-ázsiai városok pénzdíjas játékaikról (agónes tematikoi, talantiaioi, hémitalantiaioi), vagy e városok „*olympiainak*”, illetve „*pythóinak*” is nevezett szent játékaikról (agónes hieroi: IGRR IV, 1519.). Más néven a koszorús játékokról, ahol az anyagiakban is gazdagon honorált győztest megkoszorúzták (agónes stephanitai). A rhétorok beszédeikben olykor szólnak az olympiai játékok mintájára szervezett „*római*” sportrendezvényről, a neapolisi Sebaról is.

⁷ Vö. ehhez P. CAGNIART: *Seneca's Attitude Towards Sport and Athletics*. The Ancient History Bulletin 14,4. 2000. 162-170. 162.

⁸ Ld. The Loeb edition of Dio Chrysostom in five volumes. Loeb Classical Library, Cambridge-Massachusetts-London, 1995 (transl. J. W. Cohoon-H. Lamar Crosby).

Különösen bevett gyakorlatnak számított ez az ún. második szofisztika⁹ alkotóinak körében. Mindenekelőtt annak a valódi virágkort jelentő első korszakában,

⁹ A Kr. u. II. század húszas- harmincas éveivel kezdődő ún. második szofisztika a keleti tartományok görög vagy görögül értő közösségei előtt ünnepi külsőségek közepette fellépő, városról városra vándorló, s a retorikát egyfajta filozófiával vegyítő ünnepelt szónokok (a kor szóhasználatában: szofisták) nagy korszaka volt. A szónoklás művészetét szinte tökélyre emelő, s a retorikát gyakorta a filozófia köntösében megjelenítő ún. második szofisztika első korszakának a hadrianusi principatus kezdetétől (Kr. u. 117) III. Gordianus koráig (Kr. u. 238-244) terjedő időszak tekinthető. (Ez utóbbihoz, a periodizáció kérdéséhez vö. W. von CHRIST – W. SCHMID – O. STÄHLIN: *Geschichte der griechischen Literatur* II. 2 (Handbuch der Altertumswissenschaft VII, II.2), München 1924⁶. 691 /532§./.) A korszak kimagasló jelentőségű szónokvirtuózainak életét a lémnosi Philostratos írta meg. Hosszabb-rövidebb életrajzokat tartalmazó, „Bioi sophistón” címmel ránk hagyományozódott művének leginkább hozzáférhető – kétnyelvű – kiadása: Philostratos, *Lives of the Sophists/Eunapios, Lives of Philosophers*. Fordította és a görög szöveget gondozta W. C. WRIGHT. IN: *Loeb Classical Library* (Vol. 134), Cambridge, Mass. – London, 1998⁶. 1921. L. küln itt Vit. soph. I,7 – 487-489§§: Dión ho Prusaioi; pp. 16-22.

Az elegáns, hallgatósága előtt vagyoni és társadalmi helyzetét hangsúlyozottan tükröző öltözetben fellépő rhétor vagy alkalmi beszédet tartott, vagy repertoárjának ismert és sikeres darabjait adta elő. Olykor elhangzásuk után, de rendszerint még azt megelőzően következtek a szofista epideixis (nyilvánosság előtti szónoki fellépés) szokásos kiegészítői; a szónok mesterségbeli tudásának játékos formában való bizonyítására hivatott paignionok vagy a változatos témájú, rövid és nyitányyszerűen hatásos prolaliak. Az ún. második szofisztika szónokvirtuózai hivatásszerűen sokat utaztak. A szónoki alkotásaik kötelező kiegészítőinek mondható paignionokkal és/vagy prolaliakkal együtt, általában a városi színházban tartották meg – mint már mondtuk: ünnepi külsőségek közepette, s kiszámított külsőségek alkalmazásával – jórészt megélhetésüket is biztosító ún. koncert-beszédeiket.

A téma bevezetéseként (esetenkénti megbízhatatlansága ellenére) mindmáig nélkülözhetetlen K. Gerth – egészében véve – alapos összefoglalása: „Die zweite oder neue Sophistik”: RE Suppl. VIII /Stuttgart, 1956/; 719.has. 18skk – 782.h. –, vö. ehhez uő., *Bursians Jahresberichte* 272 (1941), 72-263., ill. A. Lesky: „Geschichte der griechischen Literatur” (1993; 1971³), 932skk. A téma mindeddig legjobb feldolgozása G. W. Bowersock: *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford, 1969. 2skk, és passim (l. küln. Index 135: s.v. Dio, of Prusa, Chrysostom: Dio Cocceianus). L. ehhez L. Cracco Ruggini tanulmány értékű recenzióját: *Sofisti greci nell impero romano*. Athenaeum /N.S./ XLIX (1971). 402-425.). A korábbi irodalomból itt említenénk meg H. Baumgart a maga korában érdemes munkáját: *Aelius Aristides als Repräsentant der sophistischen Rhetorik des zweiten Jahrhunderts des Kaiserzeit*. Leipzig, 1874.

[B] Az ún. újszofisták (Philostrat. vit. Soph. I: praef; 481.§.) fellépésének egyik – fentebb már említett – sajátos vonásához l. G. R. Stanton: *Sophists and Philosophers: Problems of Classification*, *AJPh* 94,4 (1973), 350-364; 355. Az ún. második szofisztika első korszakának egyik kiemelkedő jelentőségű alkotója, Aelius Aristeidés ránk maradt életművének elemzése kapcsán számos kiegészítő szemponttal szolgál ehhez C. MORESCHINI: *Elio Aristide tra Retorica e Filosofia*. ANRW II 34,2 (Berlin – New York, 1994; szerk. W. Haase), 1234-1247. Vö. még uo. 1163-1177. (The Distinction between Orator and Sophist in Aristides: C. A. Behr). Ez utóbbihoz újabbal l. még D. KARADIMAS: *Sextus Empiricus against Aelius Aristides. The Conflict between Philosophy and Rhetoric in the Second Century A.D.* (Studia Graeca et Latina Lundensia 5), Lund, 1996. Az egészhez, általában, jó áttekintés, hasznos kiegészítésekkel A. MICHEL: *Rhétorique et philosophie au second siècle après J.-C.*, ANRW II 34,1. Berlin – New York, 1993; szerk. W. Haase, 3-78. küln. 19skk. Néhány további részlethez – az utóbbi idők jelentősebbnek mondható irodalmából – l. még V. A. SIRAGO: *La seconda sofistica come espressione culturale della classe dirigente del II sec.*, ANRW II 33,1. Berlin – New York 1989; szerk. W. HAASE, 36-78. és G. ANDERSON: *The pēpaideumenos in Action: Sophists and their Outlook in the Early Empire*, uo. 79-208. (vö. még a fentebb hivatkozott ANRW-kötet további tanulmányaival). A téma kutatását figyelemre méltó meglátásokkal gazdagító G. Anderson későbbi munkái közül megemlítenénk még: *The Second*

illetve az azt előkészítő időszak, az Augustus-kori rhétor és történetíró, Dionysios Halikarnasseus fellépésétől a görög irodalom az Antoninusok korában bekövetkezett látványos fellendüléséig ívelő periodus alkotóinál.

A kor neves és kevésbé neves (s az utóbbi esetben számunkra így jószerével már alig ismert) görög rhétorai a Homérosnak tulajdonított eposzok a versenyjátékokhoz,¹⁰ illetve a testi szépség és kiválóság témájához¹¹ kapcsolódó – hallgatóságuktól is jól ismert – passzusainak széles körű felhasználása¹² mellett, gyakorta élnek a mindinkább filozofikus elemekkel is telítődő szónoki mesterség és művészet (a techné rhétoriké) voltaképpen kezdetét, majd csúcspontját jelentő Isokratés és Démosthenés az egyes sporttevékenységekhez kapcsolódó szónoki képeivel és motívumaival is. Hasonló összefüggésben többször utalnak a képekben és gondolatokban való gazdagsága folytán felettébb kedvelt Hérodotosra,¹³ s ugyancsak tudatos allúzió formájában, gyakorta idézik fel

Sophistic: Some Problems of Perspective. IN: D. A. RUSSEL (szerk.): *Antonine Literature*, Oxford, 1990. 91-110. és (uó.) *The Second Sophistic. A Cultural Phenomenon in the Roman Empire*, London, 1993. A legutóbb publikált rész kutatási eredmények közül mindenképp említést érdemel J. HAHN munkája: *Der Philosoph und die Gesellschaft. Selbstverständnis, öffentliches Auftreten und populäre Erwartungen in der hohen Kaiserzeit*, Stuttgart, 1989. Részben a téma ezen meghatározó jelentőségű aspektusának ugyancsak újabb – s ugyancsak igényes – feldolgozása Th. SCHMITZ: *Bildung und Macht. Zur sozialen und politischen Funktion der zweiten Sophistik in der griechischen Welt der Kaiserzeit*. München, 1997. Magyar nyelven mindezek számos részletéhez l. SZILÁGYI J. Gy. tanulmány-értékű utószavát, IN: *Lukianosz összes művei I-II*. Budapest, 1974. 717-798. küln. 735skk; 738skk; 740skk. és passim. A császárkori görögség e hivalkodó felszínességében is jelentős kulturális mozgalmának – s benne a fentebb felsorolt megannyi aspektus – mintegy végső összegzéseként l. küln. P. BRUNT: *The Bubble of the Second Sophistic*. BICS 39 (1994). 25-52. Végezetül utalnánk még S. Swain inkább az eddigi eredményeket összegző, mintsem a téma kutatását – jelentős – új eredményekkel gazdagító munkájára: *Hellenism and Empire. Language, Classicism, and Power in the Greek World, AD 50-250*, Oxford, 1998. (1996). 1-6. 88. és passim. A téma szélesebb összefüggéseire l. H. J. MASSON: *The Roman Government in Greek Sources. Phoenix* 24. 1970. 150-159. továbbá S. WALKER – A. CAMERON (szerk.): *The Greek Renaissance in the Roman Empire*, BICS Suppl. 55. 1989.

¹⁰ L. küln. Hom. II. XXIII, 262-615 skk (kocsiversenyek); 653-699 (ökölvívás); 700-739 (birkózás); 740-797 (versenyfutás); 826-849 (diszkoszvetés) a Patroklos halotti árnya tiszteletére rendezett versenyeken. További ismert példaként vö. még Od. VIII, 97 skk (sportversenyek a phaiák király, Alkinoos városában) és Od. XVIII, 1-123 (az ithakai ökölvívó viadal Odysseus és a „hivatásos” koldus, Iros között). – Az itt felsorolt helyek értelmezéséhez újabban l. W. FIEDLER mind alaposága okán, mind pedig számos megállapításának invenciózus volta révén egyaránt kiemelkedő tanulmányát: *Der Faustkampf in der griechischen Dichtung*, Stadion XVIII. 1992. 1-67. vö. H. D. EVJEN: *The Origins and Function of Formal Athletic Competition in the Ancient World*. IN: *Proceedings of an International Symposium on the Olympic Games 5-9 September 1988*. Ed. W. COULSON-H. KYRIELEIS. Athens, 1992. 95-104.

¹¹ L. ehhez a II.2. részt.

¹² A Homérosnak tulajdonított eposzok alakjainak és képeinek a korszak szónokaitól való gyakori felhasználásához l. küln. J. F. KINDSTRAND: *Homer in der Zweiten Sophistik. Studien zu der Homerlektüre und dem Homerbild bei Dion von Prusa, Maximus von Tyros und Ailius Aristeidés* (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Graeca Upsaliensia VII), Uppsala, 1973. küln. 113 skk (Dión) és 193 skk (Aristeidés).

¹³ Vö. Dion Chrys. or. XVIII, 10. Később hasonlóképpen szól erről Hérodotos é Aetión c. munkája bevezetésében Lukianos is: l. c. L. I. KERTÉSZ: *Herodotus the Travelling Sports Fan*. IN: *Sport and Cultures. Proceedings of the 9th International Congress of the European Committee for Sport History (CESH)*. Ed. A. TEJA-F. GARCÍA ROMERO-S. MARIANO-D. BOLZ. Crotone, 2005. 59-66.

beszédekben a császárkorban is kedvelt történetíró, az athéni Xenophón¹⁴ a sport témájához kapcsolódó fejtegetéseit.

A történetíróktól és a rhétoroktól egyaránt előszeretettel alkalmazott ún. párhuzamos vagy ellentétes synkrisis keretében,¹⁵ már a korszak elején tevékenykedő szónoklattan-elméleti teoretikusok is szívesen élnek a sporttevékenységek köréből vett hasonlattal – akár az egyes rhétorok szónoki teljesítményének értékelése terén. A sport szeretetéről tanúskodik, de legalábbis a pentathlon szabályainak ismeretére vall, amikor „*A fenségéről*” (*‘Peri hupsus’*) szóló irodalomelméleti mű ismeretlen szerzője öttusa-versenyzőhöz, illetve a pentathlon győzteséhez (pentathlos) hasonlítja a hiányosságaival együtt is kiváló szónokként értékelt Hypereidést. „*Csaknem közvetlenül a csúcspont alatt van mindenben, mint az öttusabajnok – állítja az ún. kisebb attikai szónokok közé sorolt, s itt Démosthenésszel összehasonlított Hypereidésről a ma Pseudo-Longinosként ismert, feltehetően Kr. u. I. századi szerző –, úgy, hogy az első helyről ugyan a többi versenyző mögött minden számban lemarad, de végeredményben megelőzi az egyéniket*”.¹⁶ Még inkább bevett gyakorlat az effajta egybevetés a szónokoknál, akik előszeretettel hasonlítják a beszédekben magasztalt személyek tetteit a hajdankor neves atlétáinak sportteljesítményéhez.

Hogy mindjárt egy ismert – még Isokratésre visszamenő,¹⁷ majd később másoktól¹⁸ is gyakorta felhasznált – topikus példával éljünk, a görögség egészének emblematisz alakjává lett makedón király, III. Alexandros uralkodói teljesítményéről szólva a római császár előtt fellépő neves kis-ázsiai rhétor, Aelius Aristeidés tudatosan az alábbi – a jellegzetesen görögnek tekintett versenysportok köréből vett – hasonlattal él: „*S ha kiemelkedő atlétájává is lett a királysággért folytatott küzdelemnek – mondja Makedón Alexandrosról, a történelem későbbi Nagy Sándoráról Kr. u. 143-ban, Rómában elhangzott beszédében az ismert smyrnai rhétor –, szándékaihoz és képességéhez méltó hasznot belőle mégsem húzhatott, hanem majdhogynem azt szenvedte el, mint aki az olümpiai versenyen ver-*

¹⁴ Vö. Dion Chrys. or. XVIII, 14-18. – Az egyes xenophóni helyek ismeretére, közvetett vagy közvetlen dióni felasznlására nézve l. küln. J. WEGEHAUPT: *De Dione Chrysostomo Xenophontis sectore* (Göttingen Phil. Fak. Inaug.-Diss.). Gotha, 1896.

¹⁵ Terjedelmi korlátaink okán, itt csak két példát hoznánk fel ezzel kapcsolatban: Xen. Mem. I 2,24 (párhuzam az önmagát sikerei miatt elhanyagoló Alkibiadés és a versenyeken könnyedén győzelmet arató, s így az edzéseket elhanyagoló atléták között), valamint Polyb. XXVII 9,3 skk. A hellénisztikus kori történetíró, Polybios itt a számos pánhellén versenyen győztes neves pankration versenyző és ökölvívó, a thébai Kleitomachos példájának alapulvételével jeleníti meg – egy, az ökölvívó mérkőzések köréből vett képpel – a kezdettől fogva gyengébb ellenfélnek tartott, ám Rómával szemben váratlan – és hatásaiban rövid életű - győzelmet arató utolsó makedón király, Perseus katonai helyzetét. Állítása igazolásaképpen ezután egy korától nem túl távoli időben lezajlott sporteseményt beszél el: a thébai Kleitomachos és az egyiptomi „*színeknben*” versenyző Aristonikos mérkőzését (XXVII 9, 8-13). A történetre később visszatérünk. A történetíróknál és szónokoknál gyakorta használatos, de kiváltképp az ún. epideiktikus beszédek körébe tartozó enkomionok szerzőitől előszeretettel alkalmazott összehasonlítás vagy egybevetés (synkrisis) elméletéhez és gyakorlathoz l. küln. F. FOCKE: *Synkrisis. Hermes LVIII (1923). 327-368.*

¹⁶ Ps.-Long. XXXIV,1. – Nagy Ferenc fordítása.

¹⁷ Or. II,10-11 – 16E-17A (Pros Nikoklea/Ad Nic.).

¹⁸ Némi módosítással l. küln. Dion. Chrys. or. III,126.

senyez, erőt vesz ellenfelein, s azután belehal győzelmébe, mielőtt szépen és méltóképp fejére illesztette volna a koszorút.”¹⁹

Az ún. második szofisztika első korszakának neves és ünnepezt alkotója, az egykori mesterei között is számon tartott Héródész Attikos mellett a legjelentősebb alkotónak számító P. Aelius Aristeidész (Kr. 117–181)²⁰ itt talán egy, a ké-

¹⁹ 'Eis Rhómén', or. XXVI,25. – ed. Keil. Aelius Aristeidész Rómát magasztaló híres beszéde nagy valószínűséggel a Kr. u. 143-as év tavaszán hangzott el Rómában; az uralkodó, Antoninus Pius feltételezhető jelenlétében. A vélhetően a Város születésnapját köszöntő ünnepek egyike kiemelt eseményének számító beszéd elhangzásának leginkább Kr. u. 143. április 21.-ére tehető időpontjához l. R. Klein: Zur Datierung der Romrede des Aelius Aristeides. *Historia*, XXX,3 (1981). 337-350 (a szerzőtől felvetett datálási időponttal ellentétes nézetek kritikai ismertetésével). A nagy ívű szónoki alkotás, a B. Keil ma alapvetőnek tekintett szövegkiadásában (Berlin, Weidmann, 1898; Vol. II: pp. 91-124; repr. 1958) hozzáférhető. A huszonhatos sorszámot viselő aristeidészi beszéd egyes passzusainak értelmezéséhez l. külön. J. H. OLIVER: *The Ruling Power. A Study of the Roman Empire in the Second Century after Christ through the Roman Oration of Aelius Aristides*. Transactions of the American Philosophical Society, N.S. Vol. 43,4, Philadelphia, 1953. 871-1003., ill. újabban R. KLEIN: *P. Aelii Aristidis Orationem eis Rhómén* (ed., trans. atque notis instruit R. K./ Die Romrede des Aelius Aristides: hrsg., übers. u. mit Erläuterungen versehen von R. K., Darmstadt (Wissenschaftliche Buchgesellschaft), Darmstadt, 1983. 59. Az ott tárgyalt kérések tágabb összefüggéseihez l. R. KLEIN: *Die Romrede des Aelius Aristides*. Einführung, Darmstadt (Wissenschaftliche Buchgesellschaft), 1981. – Hogy szónoklatot tarthatott az uralkodó jelenlétében, Aelius Aristeidész ezt mindenekelőtt korábbi mesterének, a még athéni tanulóveiből ismert mesteri szofistának (Philostr. vit. soph. II, 9 [581]; II, 1 [564]; vö. Aristeid. or. XXXIII, 32 – K.), Héródész Attikosnak köszönhetette. Héródész Attikos (PIR², C 802: Ti. Claudius Atticus Herodes; a ritkábban használt teljes névalak: Vibullius Hipparchus Tib. Claudius Atticus Herodes) a császári udvarban különös befolyást élvezett, s hozzá még ekkor a Kr. u. 143-as év egyik consul ordinatiusa (!) volt. Tevékenységéhez és alakjához l. P. GRAINDOR: *Un milliardaire antique. Herode Atticus et sa famille*. Le Caire, 1930. és újabban W. AMELING: *Herodes Atticus I: Biographie; II: Inschriftenkatalog /Subsidia Epigraphica 11/*. Hildesheim, 1983.

²⁰ A teljes névalak P. Aelius Aristeidész Theodóros: PIR², A 145; vö. RE II,1 (Stuttgart 1895), Aristeides No. 24; 886.has. 49–894.h. 32sk. (W. Schmid), ill. Der neue Pauly I (Stuttgart -Weimar 1996), 1096-1099.has. (Aristeides No. 3. – így egy Alexandriából származó (néhány egyiptomi várostól a rhétor tiszteletére állított szobor talapzatán olvasható, ma Veronában. őrzött) feliraton: CIG 4679 = OGIS 709 = IGRR I,1070 = IK 24, 2 (1990). Nr. 901. 347sk. A szónok hosszas betegségéből való felépülését követően, a gyógyító istenség, Asklepiósszal szembeni hálája kifejezéséként (Kr. u. 147-ben) felvett Theodóros melléknevéhez l. or. L, 53. – ed. Keil: ... dexasthai de hutó tén prosrésin, hós ara pan túmon eie tu theu dórea („... ezt a megnevezést kaptam, mivelhogy minden, ami az enyém, az istenség adománya volt”). [2] A mysiai Hadrianutheraiból származó, ám később főként Smyrnában élő és tevékenykedő Aelius Aristeidész anekdotikus elemekben bővelkedő életrajzát a Kr. u. harmadik század első felében – a római császárkor más „szónok-filozófusainak” életrajzaival együtt Philostratos írta meg. In: 'Bioi sophistón' (vit. soph.) II, 9 [581-585]. Ed. W.C. Wright, Loeb LCL 134 (1998⁶; 1921). 215-223. Ehhez, ill. Aristeidész szónoki tevékenysége szellemi háttéréhez mindaddig a legjobb összefoglalás G. W. Bowersock: *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford, 1969, 2skk, és passim (Index 134: s.v. Aristides); vö. L. Cracco RUGGINI tanulmány értékű recenziójával: *Sofisti greci nell impero romano*, Athenaeum /N.S./ XLIX (1971). 402-425. Egy későbbi életrajza a Suda-lexikonban található (nr. 3902). Ed. A. ADLER I, p. 353. [3] A viszonylag csekély veszteségekkel ránk hagyományozódott aristeidészi oeuvre (53 beszéd és két rhétorikus témájú írásmű) átfogó értékelésére újabban C. A. BEHR tett – a szakmai közvélemény túlnyomó részétől nagyra értékelt – kísérletet: *Aelius Aristides and the Sacred Tales*. Amsterdam, 1968 (rec. W. Lenz, Gnomon 42 /1970/. 250.) Számos figyelemre méltó részmegfigyeléssel szolgál még R. Klein ennél valamivel újabb, alapvető célkitűzésében az aristeidészi „Róma-beszéd” (or. XXVI – ed. Keil) tágabban értelmezett „informális háttérét” nyújtó feldolgozása: *Die Romrede des Aelius Aristeides*. Einführung,

sőbbi századokban is jól ismert esetre, Arrachión önnön halálával megszerzett híres pankration-győzelmére utal a Kr. e. 564. évi olympiai versenyjátékokon.²¹ Ami pedig a kiemelkedő athlétával (agónistés magas) való összevetést illeti,²² ez ugyancsak bevett gyakorlat lehetett a kor rétorikus motívumoktól áthatott görög irodalmában. Már korábban ezzel a képpel élt az egy napon két csatában is győztesen harcoló Kimónról szólva Plutarchos is.²³

Plutarchos kortársa, az ún. második szofisztika első korszakát előkészítő nagy szónok-nemzedék legjelesebb képviselője, Dión Chrysostomos (Kr. u. 40/50–110 után)²⁴ is gyakorta használ a sporttevékenységek köréből vett párhuzamokat, vagy ennél ritkábban: sporthasonlatokat. Az Aelius Aristeidésnél nagyobb formátumú gondolkodónak számító „filozófus”-

Darmstadt /Wissenschaftliche Buchgesellschaft/, 1981; küln. 71skk. Az Aelius Aristeidésre vonatkozó későbbi, az 1993/1994-as évekig terjedő irodalom értékelő felsorolását l. ugyancsak C. A. Behr annotatív összeállításában: ANRW II 34, 2 (Berlin – New York 1994; szerk. W. Haase), 1140-1233: Studies on the Biography of Aelius Aristides (néhány korrekcióval Behr korábbi, 1968-as Aristeidés-monográfiájához). Az eddigi munkák közül – úgy tűnik – mindeddig a legjobb A. Boulanger meglehetősen régi (számos részletében ma már elavult, de a kutatás újabb eredményeit nézve, sokszor szemléletében is túlhaladottnak tekinthető) monografikus feldolgoása: *Aelius Aristide et la sophistique dans la province d'Asie au IIe siècle de notre ère* /Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 126/, Paris, 1923 (változatlan utánnymásban: Paris 1968). Az 1993/1994 óta eltelt bő évtized Aristeidés-tanulmányai kapcsán aligha tudunk érdemben is jót mondani. Ezek a korábbi munkák kibővítései, ill. esetenkénti korrekatívumai. Részbeni kivételnek számít S. SWAIN később még többször is említésre kerülő tematikus kötete: *Hellenism and Empire. Language, Classicism, and Power in the Greek World, AD 50-250*. Oxford 1998² (1996); küln. 254skk-297; 276skk.

²¹ Pausan. VIII 40, 1-2; vö. Philostrat. 'Gymnastikos' 21. XXXXX– További részletekkel l. még KERTÉSZ I.: *Az ókori olümpiai játékok története*. Budapest, 2002. 115-116.

²² Vö. Aristeid. or. XXVI, 107. – ed. Keil.

²³ Plut. Kimón 13, 3 – Moralia 486e.

²⁴ A változatos életpályát befutott Dión Chrysostomos (a római polgárjog elnyerését követő teljes névalak: T. Flavius Dión Cocceianus; PIR², D 93; vö. W. Schmid, RE V /Stuttgart, 1905/; „Dión” No. 18; 848.has. 15. – 877.h. 8 sk; 848.has. 23 skk.) munkásságának egészéhez máig a legjobb feldolgozás: H. von ARNIM: *Leben und Werke des Dio von Prusa – Mit einer Einleitung: Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampf um die Jugendbildung*. Berlin, 1898. Az azóta eltelt időszakban a kényszerű vándorévek során lassan „filozófussá” érő „aranyszájú” prusai rhétor impozáns életművének értelmezéséhez két újabb monografikus feldolgozás született: P. DESIDERI: *Dione di Prusa. Un intellettuale greco nell' impero Romano* (Biblioteca di Cultura Contemporanea CXXXV), Messina–Firenze, 1978. és C. P. JONES: *The Roman World of Dio Chrysostom*. Cambridge, Mass. – London, 1978.

A császárok barátságát és a számkivetéssel járó nélkülözéseket, testi és lelki bajokat egyaránt megtapasztaló Dión Chrysostomosnak 80 – diatribé vagy dialógus formájában írott – beszéde maradt ránk. Csaknem valamennyi dialexis. Az általában három nagy csoportra osztott beszédek (a témájuknak megfelelően szofisztikus; politikai és morális beszédekként csoportosított művek) közül kettő: a harminchetedik beszéd (*Korinthiakos*), valamint a hatvannegyedik oratio (*Peri tychés β'*) tanítványának, az arelatei Favorinusnak az alkotása. (Egyik csoportba sem sorolható az or. XVIII /*Peri logu askéseos*/, amely egy magas rangú tisztségviselőhöz intézett levél.) Az elveszett munkákból – így például a szónok Getika címet viselő történeti művéből – ránk maradt töredékeken kívül ugyancsak a későbbi századoktól szónoki művészete elismeréseképpen „aranyszájúnak” (komés enkómion) (chrysostomos) nevezett prusai Dión munkája az a paignion, amelyet kései csodálója, a kyrénéi Syneios tartott fenn számunkra.

szónok,²⁵ a szónoki kvalitásaiért a későbbi koroktól „aranszajúnak” (chrysostomos) nevezett²⁶ prusai rhétor, Dión, ránk maradt beszédeiben több ízben szól az atlétákról. Olykor tételesen is felsorolja őket: „futók, birkózók, távolugrók, ökölvívók, gerelyhajítók vagy diszkoszvetők” (or. VIII, 12;²⁷ a pentathlon versenyzőiről²⁸). Másutt megemlíti a pankration-versenyzőket is.²⁹ A sporttörténész érdeklődésére is számot tartó módon szól a „a mesterségükben jártas” ökölvívók egyik győzelemre segítő taktikai fogásáról,³⁰ s ugyancsak hasonlat formájában megemlíti a birkózók gyengébb ellenfeleikkel való „játszadozását”³¹ is. Alkalmi beszédeiben, különösen „a hajdanvolt nagy idők” magasztalása kapcsán, a bithyniai rhétor olykor megemlékezik a múlt kiváló atlétáiról: mindenekelőtt a más összefüggésben is említett olympiai³² és a pythói³³ játékok, valamint az Isthmia³⁴ versenyzőiről, illetve győzteseiről.³⁵ Ugyancsak alkalmi jellegű, tehát a szónoki mondanivaló jellegét hallgatósága valószínűsíthető elvárásainak megfelelően is formáló beszédeiben, Dión szól saját kora kiváló atlétáiról is.³⁶

²⁵ Vö. J. KÖNIG: op. cit. (5. jegyzet), 97 skk.

²⁶ Dión „aranszajú” (chrysostomos) melléknevét valószínűleg nem kortársaitól, hanem legkorábban a Kr. u. III. században, rokonától, a történetíró Cassius Dio Cocceianustól való megkülönböztetés véget kapta: vö. W. Schmid, RE V (Stuttgart, 1905); „Dión” No. 18; 848.has. 15. – 877.h. 8sk; 848.has. 23skk; vö. még uő. in: W. Schmid – O. STÄHLIN: *Griechische Literaturgeschichte* (Handbuch der Altertumswissenschaft, VII II,1⁶), München, 1924. 361. 2. sz. jegyzet. Ezzel a jelzővel illette őt a Kr. u. III. század végén működő laodikeiai Menandros rhétor (Rhet. Gr. III; 390p. lin. 1sq. [249§.] – ed. Spengel), majd a Kr. u. IV. században élt és alkotott Eunapios (vit. Philos. 545: Dión ho ek Bithynias, hon epekalun Chrysostomon), illetve Themistios is (V,63d – ed. Schenkl-Downey = Dindorf 76§.). Később Dióonnal kapcsolatban a Chrysostomos megkülönböztető melléknév állandósult.

²⁷ „... diatrechontas é palaiontas é diapédontas ude pykteuontas kai akontizontas kai diskeuontas” (loc. cit.).

²⁸ Vö. Schol. ad Pind. I. Isthm. 35.

²⁹ Or. XVIII [II¹], 10.

³⁰ Or. VIII, 18: hősper hoi pykteuein eidotes.

³¹ Dión elbeszélése szerint egyes birkózók egy ideig maguknál erősebbnek tüntetik fel nyilvánvalóan gyengébb ellenfelüket: hősper hoi en paléi hyperechontes tois asthenesterois hypeikontes eniote epoiesan autus peithesthai ischryotesterus einai: or. XVIII, 20. (*‘Peri logu askéseos’*). – Ez, az ellenfél becsapásával a biztos győzelmet megalapozni kívánó taktika talán a közönség rokonszenvének megnyerését is célozta. A fentebb elbeszél, a szónoki mesterség egyik fogásával tudatosan párhuzamba állított eljárás talán a pankration-versenyzőkre is vonatkozik.

³² Or. VIII, 15; XXIX II¹, 9; XXXI, 21; 110; LXVI, 5. Az olympiai játékok bemutatása a legújabb ásatási és kutatási eredmények fényében: KERTÉSZ István: *Ez történt Olümpiában. Az olümpiai játékok ókori története*. Debrecen, 2008. (szakirodalmi tájékoztatóval).

³³ Or. VIII, 15; or. XXIX II¹, 9. XXXI, 21. Vö. MARÓTI Egon: *Delphoi és a Pythia sportversenyei*. Budapest, 1995. Uő.: *A delphoi Pythia sportversenyjeinek győztesei*. Budapest, 2000.

³⁴ Or. VIII, 6, 15; or. IX, 1 (Diogenés é Isthmikos’); LXVI,5;

³⁵ Or. XXXI, 95-97: a kora legerősebb emberének számító, Olympiában a pankrationban és az ökölvívásban egyaránt győzelmet arató thasosi Theagenés, és or. XXXI, 126: a többszörös olympiai győztes, a rhodosi Diagoras és Leónidas. Vö. még or. LXXVII/LXXVIII, 20: a pankration-versenyző thesszaliai Pulydamas és a kyrstosi ökölvívó, Glaukos.

³⁶ Or. XXVIII [II¹]. és or. XXIX [I¹]: az olympiai győztes idősebb Melankomas és fia, a hasonló nevű ökölvívó, az ifjabb Melankomas, továbbá ez utóbbi ellenfele, Iatroklés, valamint barátja, a pankration-versenyző Athénodóros.

Mindez azonban néhány elszórt megnyilatkozás csupán. S ráadásul a ránk maradt nyolcvanból mindössze öt beszéden belül. Ennél jóval többször tesz említést Dión a gymnasionokról és a palaistrákról ránk maradt műveiben. Általában véve olyan helyként említi ezeket, ahol a rendszeres testedzések folynak (or. XVIII, 6;³⁷ XXVIII [II¹], 1; 2 sk.); közelebbről az ifjak testgyakorlása (or. XV, 3.), de mindenekelőtt a vagyonos és dologtalan felsőbb rétegek (hoi scholén agontes) versenysport jellegű edzései (or. III, 126.).³⁸ Másutt pedig azt mondja, hogy „minden görög városban van egy erre a célra elkülönített hely, ahol az emberek nap mint nap örültek módjára viselkednek: ez a gymnasion” (or. XXXII,44.).³⁹ A beszéd e helyén a részben talán a szónoki mondanivaló egyes aspektusainak tolmácsolójává is tett Anacharsis elsődlegesen a görög közösségek egyik karakterisztikus létesítményének számító gymnasionokban folyó „amatőr”-, tehát tömegsport jellegű edzésekre utal ezzel a kijelentésével. Véltetően hasonló értelemben szól korai beszédeiben Dión egy másik jelentős sportlétesítményről, a futóedzések lebonyolítására szolgáló dromosról,⁴⁰ illetve a futóversenyek színteréül szolgáló stadionról⁴¹ is. Ugyancsak még pályája elején, szónoki karrierje kibontakozása érdekében, Dión Chrysostomos két külön beszédet szentelt a pythói versenyeken is győztes ökölvívó, a kariai Melankomas emlékének,⁴² aki

³⁷ Dión itt nem csupán rendszeresen zajló, de kifejezetten megerőltető edzésekről beszél (baryterois gymnasiois: loc. cit.)

³⁸ A köznép sorába tartozó egyszerű emberek (hoi idiótai) elfoglaltsága nem igen engedi meg a rendszeres edzést. De – ha nem is mondja ki egészen nyíltan, ám félreérthetetlenül ezt sejteti Dión –, ezek amúgy sem igénylik ezt, hiszen kifáradnak a kemény munkában. A kézművesek (technas ergadzomenoi), s közülük is mindenekelőtt a különösen megerőltető munkát végző kovácsok, a hajóépítők vagy az ácsok és kőművesek (oikodomoí) – állítja a szónok – a megélhetésüket biztosító munkájuk révén úgyszólván rendszeresen edzenek (III, 124.). Így voltaképpen az öröklött vagyona révén jobbára dologtalan municipális arisztokrácia tagjainak kiváltsága az, hogy a versenyzés céljából, vagy egyszerűen csak erőnlétük megőrzése végett, a testedzésnek szentelhesék idejüket (vö. III, 126: tón te scholén agontón ta gymnasia mesta kai tas palastras). – A korábbi irodalom megállapításainak alapulvételével hasonlóképpen értékelte ezt a dióni passzust már M. B. POLIAKOFF is: *Melankomas, ek klimakos, and Greek Boxing*, AJPh 108 (1987). 511-518; 518. o. 11. sz. jegyzet.

³⁹ Estin en hekastéi polei tón Hellénon apodedeigmenon chórion [elegen – sc. Anacharsis], en hói mainontai kath’ hémeran, to gymnasion. – Az egyiptomi Alexandria polgárai előtt elhangzott, ma a harminckettes sorszámot viselő, ‘Pros Alexandreis’ címmel ránk hagyományozódott dióni beszéd keletkezésének ideje a Kr. u. 71 és 75 közötti évekre valószínűsíthető: vö. C. P. JONES: op. cit. (23. jegyzet) 134.

⁴⁰ L. or. XXVIII [II¹], 1. Vö. még or. III, 126.

⁴¹ L. or. VIII, 14.

⁴² Or. XXVIII [II¹]. és or. XXIX [I¹] (*‘Melankomas’*). – A beszédek részletes elemzését I. J. KÖNIG: op. cit. (5. jegyzet), 97-157. A beszédekben hangoztatott nézetek az ember boldogságának és valódi szépségének természetéről számos vonatkozásban rokonságban állnak Hérodotos híres történetével az argoszi testvérpár, Kleobis és Bitón sorsáról (Hérodotos I, 30-33), I. I. KERTÉSZ: *The Brothers from Argos and Melancomas of Caria*. IN: *Sport, Nation, Nationalism. Proceedings of 8th ISHPES Seminar and International Conference on Social Science and Sport*. Ljubljana, 24-27. avgust 2006. Ed. Tomaž PAVLIN. Ljubljana, 2008. 77-85. Mindkét szerző kiemeli a testi és az erkölcsi szépség harmóniájának fontosságát. E jelenség elemzése révén Kertész szembeszáll napjaink szkeptikus kutatóival, akik közül M. Lämmer így nyilatkozik: „The widely-held belief, especially in the field of sport, that the

sportpályafutása csúcán, a neapolisi Sebasta játékait előkészítő edzések során, tragikus hirtelenséggel vesztette életét.

Látható, hogy mind Dión Chrysostomos, mind pedig Aelius Aristeidés tárgya szónoki bemutatásához kapcsolódva, de még inkább a rhétorikus összehasonlítások keretében, viszonylag gyakorta használ a sport világából vett képet vagy kifejezetten sporthasonlatokat. Mindez részben a szónoki alkotások jellegéből, illetve felépítéséből fakad. Az effajta megnyilatkozások így vagy egyfajta hangulatfestő elemként szerepelnek (l. pl. Dión Chrys. or. XXVIII [II¹], 1: a gymnasium melletti versenypályán a nézők biztató kiáltozása közepette edző futók), jobbra azonban konstrukcionális indítatásúnak tekinthetők (l. küln. Dion Chrys. or. VIII, 5-6; IX, 1-2.). Ha nem, úgy tudatosan a görögség közös „nagy múltját”, annak kimagasló alakjait és jeles intézményeit magasztaló szokásos szónoki tirádák⁴³ részét képezik. (Különösen az Olympiában folyó versenyjátékok vagy az ezzel gyakorta párhuzamosan említett pythói versenyek⁴⁴ esetében igaz ez a megállapítás.) Ezen túlmenően pedig a gymnasiumokban edző atléták viszonylag gyakori említésének nyilvánvalóan megélhetési oka volt.

A hivatásszerűen sokat utazó és sokfelé megforduló ún. koncertszónokok (Radermacher) a mindennapok részét képező sporttevékenységek köréből vett példákkal kívánták megnyerni jobbra egyszerű emberekből álló hallgatóságukat. Ezen belül azonban már a beszéd konkrét témája határozta meg az egyes sporttevékenységek vagy a versengéssel elnyerhető díjak szónoki értékelését. A jobbra vagyonos családokból származó s így sokoldalúan képzett, „értelmiségi”⁴⁵ rhétorok mélységesen lenézték az általában egyszerű származá-

Olympic athlete of the Classical Epoch was a product of a methodically developed and generally accepted concept of the human body does not stand up to any historical-critical examination. The harmoniously educated, athletically versatile pentathlete with a leaning towards philosophy and fine arts, who found adequate expression in the ideal type represented by Polyclitus' Doryphorus, only came into being in the studies of nineteenth-century graecophile, neo-Humanist scholars. (Myth or Reality: The Classical Olympic Athlete. Int. Rev. f. Soc. of Sport 27 (1992). 107-118.

⁴³ A császárkor atticista szerzőitől ezzel kapcsolatban alkalmazott közhelyek sorához l. küln. a lukianosi oeuve egyik gyakorta idézett, gúnyos hangvételű passzusát: Rhétorón didaskalos, 18. Bár egyes beszédeiben helyteleníteni látszik ezt, a már a császárkor első évszázadának derekán mindjobban elharapódzó gyakorlatot – l. pl. or. XXI, 12: „nem Kyrosról és Alkibiadésről beszélek, mint a bölcsék (hoi sophoi) manapság is (eti kai nyn)” –, gyakorta ebben a szellemben nyilatkozik meg már Dión Chrysostomos is: or. II, 77; IV, 53; XV, 22; XXV, 5; LVI, 4; LXIV, 1, 5, 22; LXXX, 12. (Kyros) és or. XXV, 5; XXXVII, 40; LV, 12; LXIV, 27. (Alkibiadés).

⁴⁴ Az ún. pánhellén játékok között a legrangosabb rendezvénynek számító olympiai játékok, ill. a rögtön ez után következő pythói versenyek együttes említésével már Platónnál is gyakorta találkozunk: l. pl. Nom. VII, 12 – 807B.

⁴⁵ A császárkori értelmiség, illetve általában véve az „értelmiség” korabeli fogalmához l. H. BARDON: *La notion d' intellectuel à Rome. St/udia/ Class/ica/ 13* (1971). 95-107. Néhány további szemponttal l. még ehhez G. R. STANTON: *Sophists and Philosophers: Problems of Classification.* AJPh XCIV (1973). 350-364; továbbá P. DESIDERI: *Dione di Prusa. Un intellettuale greco nel impero Romano.* Messina-Firenze, 1978. küln. 283skk. és 376skk. Újabbán l. még V. A. SIRAGO: *La seconda sofistica come espressione culturale della classe dirigente del II sec., ANRW II, 33, 1* (Berlin – New York, 1989; szerk. W. Haase). 36-78.

sú, „*profi*”-atlétákat, akiket – a korábbi nemzedékek görög gondolkodóihoz és szónokaihoz hasonlóan – „*tudatlanságuk*” okán beszédekben nemegyszer az oktalan állatokhoz hasonlítanak.⁴⁶ Tehetős család sarjaként Aelius Aristeidés, de különösen a gyakorta jellegzetesen „*értelmiségi*” módon megnyilatkozó Dión Chrysostomos is osztja ezeket a nézeteket.⁴⁷ Akárcsak korábban Xenophanés,⁴⁸ majd Euripidés⁴⁹ és Isokratés⁵⁰, a későbbi századokban pedig a sztóikus gondolkodók között számon tartott római filozófus, az ifjabb Seneca,⁵¹ az „*arany-szájú*” Dión, az életrajzát megíró lémnosi Philostratostól Démostenés és Platón visszhangjaként szólónak mondott⁵² „*filozófus*”-szónok is a mentális aréték vi-

⁴⁶ A locus classicus itt Seneca minor, aki – miként már Xenophanés (Frg. 2 – ed. Gentili–Prato [= Diehls-Kranz, frg. 2]), majd Isokratés (or. XVI, 33:) is – a lélek és a szellem elsőbbségét hirdeti a test felett. „*Művelt emberhez a legkevésbé sem illő a karizmok edzése, a nyak vastagítása meg a mellkas erősítése*” – állítja Seneca. „*Ha szépen halad is a magad tömése és növekednek izomkötegeid, sem erőd, sem súlyod nem éri el egy hízott ökörét!*” (Epist. mor. XV, 2; Ritoók Zsigmond fordítása). Latinul: (Stulta est enim ...et) minime conveniens litterato viro occupatio exercendi lacertos et dilatandi cervicem ac latera firmandi; cum tibi feliciter sagina cesserit et tori creverint, nec vires umquam opimi bovis nec pondus aequabis. Vö. még uő. epist. XV, 3. és LXXX, 2. Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy az ifjabb Seneca az egyes sporttevékenységek szabályainak és gyakorlatának kiváló ismerője volt (újabbban ezen az állásponton van P. CAGNIART is: *Seneca's Attitude Towards Sport and Athletics*. The Ancient History Bulletin 14, 4 (2000). 162-170, 162.), s szinte mindvégig, életének utolsó szakaszában is különös gondot fordított fizikai állóképességének megőrzésére: Sen. epist. LXXXIII, 3-4; vö. X, 4. és CXXII, 4.

⁴⁷ Míg Seneca hízott ökörhöz (opimus bos), a dióni or VIII-ban a szónoki mondanivaló tolmácsolójává tett Diogenés „*a disznóénál is csekélyebb lélekkel bírónak*” mondja – a testük erősítése végett folytonosan „*zabáló*” – atlétákat: or. VIII, 14 (oimai gar autus tón hyón hétona tus psychén echein). Hasonló – bár nyilvánvalóan topikus – képpel él később a pályafutása kezdetén egy ideig a pergamoni Asklépios szentélyhez csatlakozó gladiátor-iskolában gyakorló orvosként tevékenykedő Galénos is: De exhort. med. 12.

⁴⁸ Már a kolophóni Xenophanés is a közösség egészségének boldogulását elősegítő szellemi javak elsőbbségét hangoztatta a sporteredmények kivívásához nélkülözhetetlen testi képességekkel szemben: Frg. 2 – ed. Gentili–Prato [= Diehls-Kranz frg. 2].

⁴⁹ 'Autolykos' frg. 284.- Nauck².

⁵⁰ Or. IV, 1sk [41a-b], or. XV, 250 [113]. és epist. VIII, 5-ben [425b-c] is.

⁵¹ L. küln. epist. mor. XV, 2-3 skk. Seneca itt kifejtett gondolatmenete leginkább az alábbi megállapításban összegezhető: Ita que quantum potes circumscribe corpus tuum et animo locum laxa (2§.) – „*Így hát, amennyire csak tudod, szorítsd korlátok közé a testedet, és tágítsd a lélek férőhelyét!*” (Kurcz Ágnes ford.). Az ismert isokratési hely, a 'Panegyrikos' prooimionjának (or. IV,1 skk.) kései, ám tudatos visszhangjaként vö. még Sen. epist. LXXX, 2: cogito mecum, quam multi corpora exercent, ingenia quam pauci etc. Kicsivel később l. még a korábban mondottakat megerősítő kijelentést, majd a passzust lezáró végkövetkeztetést: Quam i m b e c i l l i animo sint, quorum laceros humerosque miramur ... si corpus perduci exercitatione ad hanc patientiam potest ... quanto facilius animus corroborari possit etc. (uo. 2; 3§§.). Ebben a szellemben nyilatkozik meg Seneca minor az epist. LXXXVIII, 18-ban is.

⁵² Philostrat. vit. Soph. I, 7 – 487. – A már szofistának minősülő szónokok életrajzait a Kr. u. III. század első harmadában megíró lémnosi Philostratos szerint a megannyi nélkülözéssel járó száműzetés éveit két könyvtől sohasem nem vált meg Dión. „*Az egyik Platón »Phaidón«-ja volt – állítja a javarészt Athénban élő és alkotó Philostratos –, a másik Démostenéstől a »[Hütlén] Követ-ség«.*” (vit. Soph. I, 7 – 488.).

tathatatlanak tartott elsőbbségét hangoztatja az ugyancsak kitartó edzéssel elérhető testi képességek felett.⁵³

Különösen jellemzőnek tekinthetjük ebből a szempontból a feltehetően Kr. u. 104-ben, a címzett, Traianus valószínűsíthető jelenlétében elhangzott harmadik „királybeszéd” (or. III; Peri basileias γ') 123/124-126 sk. passzusait. „A gymnasionok meg a palaistrák is tele vannak olyan férfiakkal – mondja Dión –, akiknek nincs semmi dolguk”. (Tón te scholén agontón ta gymnasia mesta kai tas palaistras: or. III, 126.) Egyesek a stadionfutásban versenyeznek,⁵⁴ mások a birkózásban mérik össze erejüket, a többiek pedig másfajta sportágakban gyakorolják magukat.⁵⁵ Ám ezek mégsem versenyzők, hangsúlyozza maga a szónok, hiszen – legalábbis a 123. kaputtal kezdődő passzus párhuzamai alapján a megállapítás rájuk is vonatkozik – csupán egészségük megőrzése végett edzene rendszeresen (126.). Saját gyönyörúségük végett erőltetik meg magukat, s hiábavaló módon fáradozva (matén ponein), csupán testüket erősítik. Lelküket azonban nem – szemben a Traianus valós vonásait is viselő „jó királlyal”, aki testét és lelkét egyaránt gyarapítja, s aki alattvalói érdekében mindenkor sokrétűen és céltudatosan fáradozik (127.).

A szónok célja nyilvánvaló. A „király” és az atléta (itt: a kvázi-atléta), már Isokratésnál is megtalálható⁵⁶ – topikus – párhuzamba állításával Dión itt is a szellemi aréték fölényét hangoztatja az egyoldalúan fejlesztett testi képességek felett. Mindez a dióni oeuvre egy másik helyével, az or. IX (‘Diogenés é peri Isthmikos’) 16. passzusának ismert és gyakorta idézett kijelentésével is alátámasztható. Egy futógyőzelmét barátai és csodálói körében ünneplő atlétának (IX, 14-15.), aki azzal büszkélkedett, hogy ő a leggyorsabb valamennyi görög között, az itt Dión szónoki mondanivalójának közlésére hivatott kynikus filozófus, a sinópei Diogenés a következő ellenvetést teszi: „De nem vagy gyorsabb, mint a nyulak vagy a szarvasok.” Ezek pedig – teszi hozzá – „mind közül a leggyorsabb, ám egyben a leggyávább állatok” (IX,16.). Egyaránt félniük kell az emberektől, a kutyáktól és a sasoktól – folytatja a megannyi más szerzőnél is kimutatható gondolatsort⁵⁷ a dióni Diogenés –, életük így megerőltető és nyomorúságos (kai zéi bion athlion; loc. cit.).

A záró következtetés egyebekben megtalálható már a dióni or. VIII, 16 skk. gunyoros hangvételű szójátékában, az athlétas–athla első ízben talán Dión

⁵³ L. pl. Dion Chrys. or. IX, 1-10. Vö. még or. VIII, 15. és XXIX [II¹], 9. továbbá or. XXXVII, 44.

⁵⁴ Ti. a gymnasionok erre a célra kiépített versenypályáin: tous ... trechontas en tois dromois (or. III, 126.).

⁵⁵ Ennek, az atléták edzéseivel kapcsolatban topikusnak mondható motívumnak a felhasználásával, hasonló képpel él Dión a gymnasionokban folyó sporttevékenység megjelenítésére a második Melankomas-beszédben is: or. XXVIII [II¹], 1.

⁵⁶ Or. II, 10-11 – 16E-17A (Pros Nikoklea/Ad Nic.).

⁵⁷ A gyorsaságukkal, erejükkel vagy más fizikai képességeikkel kitűnő állatoknak a kimagasló eredményeket felmutató versenysportolók teljesítményével való – jobbára szónokias – egybevetéséhez l. pl. Dion Chrys. or. IX, 14-20. Vö. J. König op. cit. (5. jegyzet) 139 skk.

Chrysostomostól alkalmazott⁵⁸ szójátékában is, ami nem kevesebbet állítana, mint azt, hogy a szellemi aretékhez képest még a legkiemelkedőbb testi képesség is értéktelen. Effajta dolgok elérésére törekedni tehát értelmetlen és hiábavaló fáradozás. A valódi versengés tárgya csak a lelket leigázással fenyegető vágyakkal való küzdelem lehet. A versengés igazi díja pedig – állítja a szónoki mondanivaló tolmácsává tett Diogenész – nem lehet más, mint az „erény” (vö. or. VIII-IX.). Ugyancsak ezzel a felfogással magyarázható az a tény, hogy a prusai rhétor „*a disznóénál is csekélyebb lélekkel bírónak*” mondja – a testük erősítése végett folytonosan húst „*zabáló*”⁵⁹ – atlétákat (or. VIII,14.),⁶⁰ másutt pedig hol gúnyos lenézéssel (or. LXVI,5; vö. VIII, 15.), hol pedig – inkább kényszerűnek tűnő – elismeréssel (or. XXXI, 110.) említi az olympiai győztesek díjául szolgáló olajját (or. VIII, 15.).

A játékok kisebb jelentőségének megfelelően, egyértelműen gúnyos felhanggal értékeli Dión az isthmosi versenyek győzteseit jutalmazó fenyőágot, illetve a Nemeában használatos, a vadzeller leveleiből font győzelmi koszorút (or. VIII, 15.).⁶¹ A rendszeres, nem „*amatőr*” szinten folytatott edzések, illetve a versenysport révén elérhető eredmények inkább morális szempontból érdeklik a szónokokat. A sikeres „*profi*” ökölvívó, Melankomas a dióni or. XXVIII [III¹]-ben és az or. XXIX [I¹]-ben megformált alakja is főként a lelket leigázással fenyegető ösztönös vágyak legyőzésének példájaként szolgál a prusai rétor számára.

Hasonló témát taglal majd Dión „*A királyságról*” szóló or. IV, 75-139-ban is. Bár a Kr. u. I. századra az előkelő vagy akárcsak tehetős rómaiak körében is bizonyos jelentőséget nyert a görög értelemben felfogott sporttevékenység (egyesekek közülük

⁵⁸ Ezzel a feltételezéssel élt már J. JÜTHNER is: *Philostratos Über Gymnastik, Sammlung wissenschaftlicher Commentare zu griechischen und römischen Schriftstellern*, Teubner. Leipzig – Berlin, 1909. 47. Hasonló fordulatot él később Epiktétos (Diss. III 22, 57.), majd Galénos (Protr. 11 [I 31 K; 124, 8. M.] is.

⁵⁹ Tói pleistón kreón gemonti – jelenti ki az atléták egyik meghatározó jellemvonásának tartott „*nagyevésről*” az or. IX (‘Diogenész é Isthmikós’) 13. kaputjában Dión. Hasonló hangvétellel szól a nagy testű versenysportolók által igényelt, ill. az általuk rendszeresen elfogyasztott mérhetetlen húsmennyiségekről az or. VIII (‘Diogenész é peri aretés’) 29 sk. kaputjaiban a beszéden belül ugyancsak a szónoki mondanivaló tolmácsolójává tett sinópei Diogenész. A megállapítás mindenekelőtt a „*profi*” nehézatléták jellemzése kapcsán régtől alkalmazott toposz. Egyetlen napot sem bírnának ki evés nélkül – jelentette ki gúnyosan a versenysport jelleggel edző atlétákról már Cicero is: Tusc. Disp. II, 17 – 40 (subduc cibum unum diem athletae ..., fere non posse clamabit). Hasonlóképpen topikus jelleggel, később Athénaios is azt mondja, hogy az edzések során szükségképpen „*nagyevővé*”, ill. „*falánkká*” (adéphagoi) válnak a sportolók. Mindezt a hajdankor jeles atlétáinak – nyilvánvalóan túlzó – példáival kívánja bizonyítani: lásd pl. az egymagában egy egész bikát megevő thasosi Theagenészt, vagy az ugyanezt megcselekvő krotóni Mílont. Mílónról itt azt olvashatjuk, hogy húsz mina [8,73 kg] húst és ugyanannyi kenyeret fogyasztott el, s hozzá három chusnyi [közel tíz liter] bort ivott meg egyetlen nap alatt: ‘Deipnosophistai’ IX, 4-5 – 412E-413C.

⁶⁰ Oimai gar autus tón hyón héttona tus psychén echein – modja az „*erény*” témájának szentelt dióni or. VIII, 14-ben (‘Diogenész é peri aretés’) a szónoki mondanivaló tolmácsolójává tett Diogenész. Hasonló – bár nyilvánvalóan topikus – képpel él később a pályafutása kezdetén egy ideig a pergamoni Asklépios szentélyhez csatlakozó gladiátor-iskolában gyakorló orvosként tevékenykedő Galénos is: De exhort. med. 12. Egyebekben már a sinópei Diogenész is mérhetetlenül ostobának (anaisthétoi) mondta az atlétákat, hiszen azok teste – legalábbis a kynikus bölcsezől gúnyos kijelentése szerint – az általuk elfogyasztott disznók és marhák húsából áll: Diog. Laert. VI, 49.

⁶¹ Vö. J. KÖNIG az 56. jegyzetben.

trénerré kiképzett rabszolgákkal is rendelkeztek, akik megismertették uraikkal az egészséges életmódhoz szükséges gimnasztikai gyakorlatokat.⁶² Dión Chrysostomos az egyszerű emberektől is sikerrel végezhető testgyakorlásnál többre értékeli az arisztokratikusnak számító, nem haszonjellegű vadászatot. Így, amennyiben kifejezetten sporttevékenységről kell szólnia, a prusai rhétor vadászokat javasol az ugyancsak a „királyság” témájának szentelt harmadik basilikosban megjelenített „jó királynak” (or. III, 135.⁶³), hogy az megpihenjen – és nem a testet és a lelket a vadászathoz hasonlóan együttesen erősítő gimnasztikai gyakorlatot.⁶⁴

Másfelől azonban a principatus kori görög szónokok beszédeiben a sport tudatosan túlzó magasztalásával is találkozhatunk. Ezekben az esetekben a görögöktől mindig is nagyra tartott „szép formájú test” (vö. Dion Chrys. or. XXI, 1 sk; 14; 16 sk.)⁶⁵ kialakításának eszközeként érdemelte ki dicséretüket az „amatőr” szinten folytatott rendszeres sporttevékenység – ami már a klasszikus kori Athénban is az ifjak (az ephéboi) kötelessége volt, a középkorú férfiak körében pedig az egyik legjellemzőbb „szabadidős” tevékenységnek számított.

Ugyanakkor a római hatalommal szemben kifejtett szellemi ellenállás⁶⁶

⁶² Stat. Silv. II 1, 110 sk; vö. ehhez G. Lukas: Der Sport im alten Rom, Berlin 1982; 78 sk. Ilyen „előtornásszal” (progymnasta) rendelkezett már Seneca minor is, aki testi erőnléte megőrzése végett idősebb korában is napi rendszerességgel futott (epist. mor. LXXXIII, 3-4 sk; vö. XV, 3.), korábban gyakorta úszott is (LIII, 3; LXXXIII, 5.), illetve ugyancsak rendszeresen végzett más testgyakorlatokat: XV, 4 (a már említett futás, súlyemelés, magas- és távolugrás).

⁶³ Görögül: Kalliston de heurema hégeitai kynégesian [sc. ho agathos basileus], kai tutói malista chairei: d i' h u t o m e n s ó m a g i g n e t a i r h ó m a l e ó t e r o n, h é p s y c h é d e a n d r e i o t e r a, ta polemika de hapanta askeítai.

⁶⁴ Részben az enkómion itt is sajátosan arisztokratikus szemléletre valló hagyományainak megfelelően, Traianushoz intézett magasztaló beszédében az ifjabb Plinius is vadászokat javasol a császárnak, hogy az a kormányzással járó gondjai közepette uralkodóhoz méltó módon egy időre megpihenjen: Quodsi quando cum influentibus negotiis paria fecisti, instar refectonis existimas m u t a t i o n e m l a b o r i s. Quae enim remissio tibi nisi lustrare saltus, excutere cubilibus feras, superae immensa montium iuga et horrentibus scopulis etc.: Paneg. 81, 1

⁶⁵ Az itt felsorolt helyek elemzésével l. a III. rész *** szakaszát.

⁶⁶ Bár Róma az általa teremtett világ feletti uralma – a mindaddig létezők közül – a leghatékonyabb államszervezet optimális működésének tűnhetett a kortársak számára (l. kül. Aristeid. or. XXVI, 81; 103. – K.), Dión Chrysostomos vagy Aelius Aristeidés a római hatalommal szemben elfoglalt álláspontja mégsem a feltétel nélküli hódoló csodálat hangja (mint az idősebb kortárs, az idegen uralom tényét s a helyi magisztrátusok „zsarnoki” túlkapásait látszólag egyaránt közönnyel szemlélő Appianosé). Dión és Aristeidés egyaránt büszkén tekint a népre, amelyből származik (l. küln. az aristeidési or. XXVI, 51., vagy bővebb formában az or. XXIII – K. apologetikus megnyilatkozását), s Rómában mindaddig szokatlan öntudattal képviseli a görög világ hagyományos értékeit. Aelius Aristeidés fentebb már hivatkozott híres „Róma-beszéde” (eis Rhómén; or. XXVI – ed. Keil) például – relatíve nagy terjedelme ellenére – a legcsekélyebb mértékben sem utal a római történelem korát megelőző eseményeire. A symnai rhétor Róma városát és annak birodalmát magasztaló beszéde egyetlen római nevet sem tartalmaz, s Aristeidés – némiképp feltűnő, ám korántsem példa nélkül álló módon (talán csak a 97. kaput egy rövid utalása kivételével) – hallgatással mellőzi a rómaiak szellemi és kulturális teljesítményeit. Mindezekre Dión Chrysostomos is szinte teljes közönnyel tekint, s a már Plutarchostól is a platóni eszményeknek tökéletesen megfelelő monarchának (Plut. Num. 20, 12 – 73: basilikótatatos hapantón), a „filozófus-királynak” tekintett Numa kivételével (Dion Chrys. or. XLIX,6.), ugyancsak mellőzi beszédeiben a római történelem nagy alakjait, vagy korát megelőző eseményeit: vö. J. PALM: Rom, Römertum und Imperium in der griechi-

egyik megnyilvánulási formájának is tekinthetjük az effajta példák sorát – legalábbis a philhellén császár, a szeretett görögjeit megannyi kedvezésében részesítő Hadrianus trónra lépésének időszakáig.⁶⁷ Ez a görög irodalom látványos fellendülését hozta magával (mint mondtuk, ekkor veszi kezdetét az ún. második szofisztikának az igazi virágkort jelentő első korszaka⁶⁸), de megannyi más vonatkozásban is ígéretes újrakezdésnek számított. A görögség közös „nagy múltjának”⁶⁹ alakjait és eseményeit felidéző korábbi szónokok (l. küln. Dion Chrys. or. XXXI, 161-163; vö. még or. XLIV, 10. és or. L, 2. stb.) azonban egyértelműen még a görögség identitása megőrzése érdekében tett erőfeszítéseik egyik (a régtől fenálló római uralom alatt egyedül lehetséges) megnyilvánulási formájaként is használják a jellegzetesen „hellénnek” számító sportcélú testedzés köréből vett szónoki képeket és hasonlatokat. A palaistra, a gymnasium, vagy éppenséggel a

schen Literatur der Kaiserzeit (Acta Reg. Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis LVII), Lund 1959; 16 skk. és küln. 29 sk. (Dión), ill. 56 skk (Aelius Aristeidés). A görög területek feletti római uralom egészének, illetve egyes jelenségeinek – gyakorta ellentmondásos – értékeléséhez az egyes korszakok görög költőinél, történetíróinál és szónokainál (Dión Chrysostomosnál l. küln. or. VII,140 skk; XIII,31 skk; XXXI, 68; 121; 157 skk; XXXII,69 skk; XXXIV,38 skk; XXXVI, 17; XXXVIII, 36 skk.) jelenleg a legjobb monografikus feldolgozás B. FORTE: *Rome and the Romans as the Greeks saw them* (Papers and Monographs of the American Academy in Rome XXIV), Roma, 1972. Index: 664 sk (Dión) és 664 skk (Aristeidés). A legfontosabb szempontok rövid, ám jó áttekintésével vö. még H. J. MASSON: *The Roman Government in Greek Sources*, Phoenix 24. 1970. 150-159. A korábbi irodalomból l. főképp H. FUCHS: *Der geistige Widerstand gegen Rom in der antiken Welt*, Berlin 1938. Dióznak Rómához és a rómaiak által teremtett világhoz való – ellentmondásos – viszonyulásával is összefügg (VII, 140 skk; XIII, 31 skk; XXXI, 68, 121, 157 skk; XXXII, 69 skk; XXXIV, 38 skk; XXXVI, 17; XXXVIII, 36 skk.). S összefügg a rhétor a görögség közös dicső múltjához való, gyakorta ugyancsak ellentmondásos viszonyulásával is (l. küln. or. XXXI, 161-162 /sk/; vö. még XLIV, 10, L 2. és passim).

⁶⁷ Vö. A. R. BIRLEY: *Hadrian. The restless Emperor*, London – New York, 1997. küln. 151 skk. és passim.

⁶⁸ L. ehhez az 1.sz. jegyzet első szakaszát.

⁶⁹ A császárkori görögség közös „nagy múltjára” való – politikai szempontok által is motivált – emlékezés egy korábbi példájának említésével l. Tac. ann. II 53, 3. A Kr. u. 18-ban Athént is felkereső Germanicus utazására méltó, de emberi, filozófusi vagy politikusi nagyságukban már el nem érhető nagy alakjainak dicsőítése: l. pl. or. XII, 12; XIII, 14-15; LXXII, 16. stb. – Ilyen értelemben hivatkozik a prusai rhétor egyik legismertebb szónoki alkotása, az első ‘Királybeszéd’ (‘Peri basilieias’ α’; or. I.) 8. kaputjában is „a többnyire a korábbi időkben élt ... hozzáértő és bölcs férfiak szavára” (ho tón phronimón te kai sophón logos, hoi oi gegonasin hoi polloi tón proterón). A Kr. u. második század derekán kulminációs pontját elérő görög „nemzeti” öntudat (a jelen igényeit a hajdanvolt nagy tetteire alapozó) bonyolult kérdésköréhez, közelebbről pedig a Róma hatalmával és a római életformával szemben megnyilvánuló szellemi ellenállás számos példájához jó bevezetés E. BOWIE: *Greeks and their Past in the Second Sophistic*, Past and Present No. 46. 1970. 3-41. Ue. kisebb változtatásokkal in: M. I. FINLEY, (szerk.): *Studies in Ancient Society*. London, 1974. 166-209. A téma újabb összegzéseire l. S. SWAIN: *Hellenism and Empire. Language, Classicism, and Power in the Greek World*, AD 50-250. Oxford, 1998 (1996). 65-100 (Part I; Ch. 3: Past and Present) és 101skk (The Greek Novel and Greek Identity).

stadion így lesz a római életforma egyik sajátosságának számító arena pozitív pendantjává. Ezért jelentkezik a sport – mindenekelőtt a könnyűatlétika – a görög területeken is mindjobban terjedő s a szónokoktól gyakorta elítélt gladiatori játékok⁷⁰ római szokásának egyik alternatívájaként.

Hasonló összefüggésben említik olykor a rhétorok a nagy pánhellén versenyzőket is. A lokális hagyományok ereje miatt egykor a vallás nem tudta egyesíteni a görögöket.⁷¹ A hajdanvolt „nagy időkben” a sportnak sikerült elérnie ezt, igaz, csak időlegesen, egy-egy nagyobb verseny alkalmából. Saját korukból visszatekintve, amikor a klasszikus korban még tömegesen és aktívan sportoló görögség, úgy tűnt, mindinkább a sportesemények nézőinek népévé lett, ezért az élisi Olympia vagy a pythói játékoknak otthon adó Delphoi egyfajta jelképpé is válik a szónokok számára. Az összetartozás jelképévé, s mint a jelenhez is szóló múlt magasztalásának eszköze, a római hatalommal szemben alkalmanként még épp hogy lehetséges ellenállás szimbólumává is lesz Olympia.

Bárki is ajánljon figyelmükbe atlétákat – jelenti ki nyomatékkal a rhodosiakhoz intézett beszédében Dión Chrysostomos –, az élisiek egyetlen levelet sem bontanak fel addig, míg a játékokon véget nem ér a küzdelem (or. XXXI, 111.). Vagyis a rangos és befolyásos rómaiak ez irányú felszólításainak sem engedelmessé válnak.⁷² Nem úgy, mint Rhodos lakói, akik a szónok megítélése szerint túlságosan is készségesek abban, hogy a szoborállítás megtiszteltetésében részesítsenek egyes rómaiakat (or. XXXI, 112.).⁷³

⁷⁰ L. küln. Dion Chrys. or. XXXI, 121.

⁷¹ A probléma gazdag szakirodalmából a teljesség igénye nélkül említjük a következő műveket: M. P. NILSSON: *Cults, Myths, Oracles, and Politics in Ancient Greece*, Lund 1951, főként a *Cults and Politics* (17-48) és a *Myths in Political Propaganda* 81-122) c. fejezetek, ugyanő: *Geschichte der griechischen Religion* (Unveränderter Nachdruck der 1967 erschienen dritten, durchgesehenen und ergänzten Auflage). München, 1976. B. I., főleg a *Religion und Staat* (708-721) és *Religion und Lebensanschauungen* (729-740) c. fejezetek; B. Smarczyk, *Untersuchungen zur Religionspolitik und politischen Propaganda Athens im Delisch-Attischen Seebund* (Quellen und Forschungen zur antiken Welt 5). München, 1990. Főként az *Athenische Götter und Heroen in den Bündnerpoleis* c. fejezet (58-153); S. G. MILLER: *Arete. Greek Sports from Ancient Sources*. Berkeley-Los Angeles-London, 2004³, *Nationalism and Internationalism* c. fejezet (224-247).

⁷² Ez a megjegyzés az olympiai versenybírákra vonatkozik, akiknek tisztessége közmondásos volt, I. N. B. CROWTHER: „*Sed quis custodiet ipsos custodes?*”. *The Impartiality of the Olympic Judges and the Case of Leon of Ambracia*. Nikephoros 10. 1997. 149-160.

⁷³ A Kr. u. 1. század során kiteljesedő római uralom időszakában terjedt el Rhodoson az a rossz szokás, hogy a jótéteményeikért egykor megtisztelt emberek szobrainak talapatáról egyszerűen lekapták az eredeti nevet, és az újonnan megajándékozottét, rendszerint valamelyik római férfitűtét vették a helyébe. XXXI. beszédében Dión elítéli ezt a szokást. Először is felhívja a figyelmet arra, hogy a jótéteményeket mindig a nép nevében ajándékozzák meg, tehát minden, ami az ő megtiszteltetésükkel, emlékükhöz kapcsolásával összefügg, az egész népet érinti. Meg kell tehát őrizni e téren is a tisztességet, „mert míg a magánszemélyek hibái nem helyezik egyszerre rossz megvilágításba a várost, addig a helytelen cselekedet közügyekben elkerülhetetlenül azt idézi elő, hogy minden polgárt elvetemültnek (mochtéros) tartanak. Ugyanis egy demokráciában a többség jelleme nyilvánvalóan az állam jelleme...” Azok tehát, akik a jótétemények emlékét megsúfolják, az egész állam ellen vétnek, ráadásul a tradíciókat is megtagadják, hiszen „ti (rhodosiak) formálisan soha nem helyeseltétek, és ezt a gyakorlatot soha nem szentesítettétek” – állítja Dión. (XXXI. 5-6, 14.) A kegyeletstörténet rhodosiakról ez Dión véleménye: „De a

Hasonló értelemben jelenítődnek meg a római uralom alatt élő és alkotó görög rhétorok beszédeiben a Korinthos mellett rendezett Isthmia vagy az argolisi Nemea játéka is – a görögség egységes voltának és hajdani „nagy múltjának” alkalmi kifejeződéseként.

Mivel a győztes dicsőséget hozott szülővárosára, a rómaiak számára ebben a formában nem ismert versenysport-tevékenység a principatus korában is meglevő s a korszak valamennyi görög alkotójától egyaránt nagyra értékelt polis-hazafiság⁷⁴ egyik kifejeződési formájává is lett az egymást követő nemzedékek számára. A patris iránt megnyilvánuló tevékeny szeretet egyik olyan kifejeződési formájává, amely a távoli Rómában székelő császártól a tartományok igazgatására kiküldött proconsulok és legatusok ellenőrzése alatt a korban még megvalósítható lehetett.⁷⁵ Egy-egy kiemelkedően eredményes ver-

legnemesebb emberek emléket feleledni hagyni és megfosztani őket erényük jutalmától, erre nem található elfogadható mentséget, hanem ezt a hálátlanságnak (acharistia), az irigységnek (phthonos), a hitványságnak (mikrologia) és a legszegenyletesebb (aischistos) indítékoknak kell tulajdonítani.” (XXXI. 25.)

A szónok számos példával illusztrálja, mi mindent megtettek az emberek azért, hogy hírnevük fennmaradjon. És azután kifejti, hogy a sok szép és jó, amiért annyit fáradoztak, nem válhat a feledés martalékává csak azért, mert a hálátlan utókor méltatlanul bánt emlékükkel. A sporttörténet-szek figyelmét méltán vonja magára a beszéd következő része: „Látjátok, milyen nehézséget viselnek el az atléták, míg edznek, mennyi pénzt költenek, és végül gyakran még meghalni is készek a versenyeken. Miért van ez így? Ha eltörölnék a koszorút, aminek a kedvéért versengenek, és a féltatot, amely megőrökíti az olympiai vagy pythói játékokon aratott győzelmüket, azt hiszitek, vállalnák akár egyetlen napra is a nap forróságát, nem is említve a többi kellemetlen és fáradságos dolgot, amely hivatásukhoz még hozzátartozik?” (XXXI. 21.) A költői kérdésre természetesen nemleges a válasz. Akkor senkit sem érdekelt a verseny, még csak nem is beszélnék róla. – V. ö. I. KERTÉSZ: *emerkungen zum Kult des Demetrios Poliorketes*. Oikumene 2 (1978). 163-175.

⁷⁴ L. pl. Dión Chrys. or. XLIV, 6. Az „aranyszájú” Dión ebben a beszédeben kinyilvánítja polgártársai előtt, hogy annyira szereti szülővárosát, a bithyniai kisvárost, Prusát, hogy Athént, Argost vagy Spártát, a görögség legelső és leghíresebb városait sem tudná helyette választani. Ezért ragaszkodott – ahogy Démostenes-életrajza bevezetésében (2. c) írja – Plutarchos is a kis Chaironeiahoz, mert nem akarta még kisebb tenni elköltözésével. Hasonló magatartást tanúsított az ‘Oneirokritika’ szerzője, Artemidóros is: III, 66 (235 Pack).

⁷⁵ Különösen keserű hangon emlékezik meg a hajdani „szabadság” elvesztésével járó függőségről Plutarchos. „Amikor valamilyen hivatalba lépsz – mondja beszéde közelebről nem ismert címzettjének, a tőle a közösség életének irányításával kapcsolatos tanácsokat kérő ifjú Menemachosnak Plutarchos –, nem csupán Periklész megfontolásait kell figyelembe vened ... „Vigyázz, Periklész, szabad embereken, görögök felett, Athén polgárain uralkodol” ; hanem így is kell szólnod magadban: „Te, aki hivatalt viselsz, magad is alattoaló vagy egy polisban, amelyet proconsulok, a Caesar helytartói irányítanak.” (Praec. ger. rei publ. 17 – 813d-e). Hasonlóképpen szól a polison belüli karrier-lehetőségek korlátozott voltáról, közelebről pedig a patrison belül folytatható aktív politikai tevékenység lehetőségének tényleges hiányáról Dión Chrysostomos is: ‘Őseiteknek még’ – fordul Rhodos nagynevű elődeikkel büszkélkedő polgáraihoz a valamikor Kr. u. 70 és 75 közé datálható híres harmincegyedik beszédben, a ‘Rhodiakos’-ban a majdani „aranyszájú” rhétor – „számos lehetőségük volt arra, hogy megmutassák erényüket: a többiek feletti vezető szerep megszerzésében, a jogtalanságtól szorongatottak megsegítésében, szövetségesek szerzésében, városok alapításában, háborús ellenfeleik legyőzésében. Nektek – mondja Rhodos meghallgatására egybesereglett polgárainak a vándorszónokként ott fellépő prusai Dión – már nincsen meg ezekre a lehetőségetek. (162) Az, amitek még megmaradt – úgy vélem –, az az önmagatok felett való uralkodás, s városotok igazgatása; hogy tiszteltem részesítsétek az arra érdemest, és ne nyilvánítsátok tetszésteket egyenlő módon a sokaságból bárkinék; a tanácsülések megtartása, és a bíróságokon való ítélkezés; hogy áldozatok az isteneknek, és megüljétek az ünnepeket” (or. XXXI, 161-162.). Később, a hajdánvolt Hellas városi közösségei, a

senysportoló – olympiai győztes, de még inkább periodonikés, aki a két olympiai verseny közötti periodus minden versenyét megnyerte sportágában – jelentős mértékben hozzájárult szülővárosa hírnevének gyarapításához. Ebben az összefüggésben elég, ha csak a hajdankor két legkiválóbb atlétájára utalunk. A krotóni Milón⁷⁶ 31 birkózógyőzelmet szerzett a nagy pánhellén versenyeken. A hasonlóképpen legendás alakká lett thasosi Theogenésnek⁷⁷ periódusgyőztesként ökölvívásban huszonkét, a pankrationban pedig két alkalommal illesztették fejére a győzelmi koszorút. Mindkettőjük nevét mindenkor a szülővárosukra utaló jelzővel együttesen említették a kortársak, s ugyancsak így emlékezik meg róluk a későbbi hagyomány.

A hellénisztikus korban azután egy-egy neves sportoló olympiai győzelme már a tágabb értelemben vett Hellas valamennyi közösségének együttes sikerét is jelentette. Így volt ez a korszak egyik kivételesen sokoldalú versenyzője, 'a görögök által lakott egész világban ismert és legyőzhetetlennek tartott ökölvívó',⁷⁸ Kleitomachos⁷⁹ esetében is. A boiótiai Thébaiból származó Kleitomachos – legalábbis ezt állítja róla a történetíró Polybios – „a görögök dicsőségéért harcolt” ellenfelével, Aristonikossal, aki az egyik Ptolemaida uralkodó (IV. Ptolemaios Philopátor) megbízásából, a király hírnevének gyarapítása végett mérkőzött meg vele.⁸⁰ A császárság kezdetétől fogva pedig nem csupán a született hellének, de a hellén kultúrán nevelkedett tágabb közösség egészének sikerét is jelentette egy-egy olympiai győzelem. Ebben az összefüggésben elég, ha csak Joséphos Flavius egy ismert helyére utalunk. Amit Héródész az élisieknek adományozott – jelenti ki a nem zsidó kortársaitól „Nagy”-nak nevezett Héródész uralkodói bőkezűségének magasztalása kapcsán Joséphos –, az „nem csupán Görögország kincse volt, hanem az egész világnak, ameddig csak az olympiai játékok híre eljutott” (BJ I 21, 12 – 426§.).⁸¹

dicső múlt nagy emberei előtt még nyitva álló nagy lehetőségekről, ill. a jelenkori görögség ezzel ellentétes, visszavonhatatlanul megváltozott viszonyairól szólva, hasonló következtetésre jut Dión az or. XLIII, 4-ben is: tote men gar tauta én dynata, nyn d' heteroi gegonasin hoi kairoi („akkor még mindez lehetséges volt, ám mások a mai idők”). Szélesebb összefüggésben l. még ehhez Plut. praec. ger. reip. 16sk. – 813c-f. – a görög városok vezetőrétegének az Imperiumon belüli valós hatalmi lehetőségeiről. Az ott mondottakhoz, egyben kitekintéssel Plutarchos más politikai tárgyú írásaira is, l. C. P. Jones, Plutarch and Rome. Oxford, 1971. 110-121 (Ch. XII: The Political Treatises; küln. 113; vö. 133.).

⁷⁶ Milónról l. D. MATZ: *Greek and Roman Sport. A Dictionary of Athletes and Events from the Eight Century B.C. to the Third Century A.D.* Jefferson-North Carolina-London, 1991. 72-73. M. GOLDEN: *Sport in the Ancient World from A to Z.* London-New York, 2004. 103.

⁷⁷ Theogenésről l. D. MATZ: 95-96; M. GOLDEN: 163.

⁷⁸ Polyb. XXVII 9, 7 [1161]: tés autú doxés epipolazusés kata pasan tén oikumenén.

⁷⁹ Kleitomachos a 141. Olympiason (Kr. e. 216-ban) pankrationban szerzett koszorút, a következő Olympias idején (Kr. e. 212-ben) pedig ökölvívásban aratott győzelmet: Paus. VI 15, 4-5.

⁸⁰ Polyb. XXVII 9, 11 [1008]: Kleitomachos men agonizetai ... hyper tés tón Hellénón doxés, Aristonikos de peri tés Ptolemaiu tu basileós. Vö. I. KERTÉSZ: *The Integrating Role of Sport in the Hellenistic World.* IN: *New Aspects of Sport History. Proceedings of the 9th ISHPES Congress Cologne, Germany, 2005.* Eds. M. Lämmer-E. Martin-Th. Terret. Sankt Augustin, 2007. 446-449.

⁸¹ Révay József fordítása. Görögül: [to d' Éleiois charisthen – sc. Héródész] u monon koinon tés Hellados all' holés tés oikumenés dóron, eis hén hé doxa tón Olympiasin agónon diikneitai.

